

ORD MED MENING

Festskrift til
Jørgen Steen Jensen
1.november 1998

Redigeret af Jens Christian Moesgaard og Preben Nielsen

Nordisk Numismatisk Union

“Bitegn” i den sene vikingetid - metode og signifikans

Michael Fornitz

tudiet af primærmaterialet – i numismatikken tilfælde den overleverede mønt per se – er og har altid været det nødvendige udgangspunkt for den historiske/arkæologiske forskning, og idag er videregående konklusioner med udgangspunkt i møntmaterialet utænkelige uden omfattende stempelstudier. Et ofte noget overset aspekt i denne sammenhæng er imidlertid mønternes eventuelle bitegn. Gennem egne stempelstudier af særlig Svend Estridsens Roskildemønt blev det mig klart, at der i det senvikingetidige møntmateriale gemmer sig mange problemer netop her (Fornitz 1995).

Indledningsvis er det vigtigt at gøre sig klart, hvorvidt et fritstående enkeltelement i præget er et reelt bitegn, med de implikationer et sådant kan have for udmøntningshistorien, eller “blot” en integreret del af den billedlige fremstilling. Egentlige bitegn må dernæst opdeles i primære (*fig. 1*) og sekundære (*fig. 2*) bitegn, alt efter om det pågældende bitegn er originalt for stemplet eller først tilkommet efter dettes ibrugtagning. For begge typer af bitegn synes det at gælde, at deres anvendelse undertiden kan stå i direkte forbindelse med en overordnet plan for udmøntningen, og at det under alle omstændigheder er urimeligt at betragte samtlige som værende blot ornamentelle detaljer.

Publicerede stempelstudier af periodens danske møntmateriale foreligger først og fremmest i C.J. Beckers banebrydende analyse af Lundemønten under Hardeknud og Magnus (Becker 1981), men også Ulla Silvegren har lavet et vigtigt studie af Svend Estridsens Lundemønt, Hbg. 28 (Silvegren 1987). Disse to undersøgelser viser tillige hvilke særlige metodiske problemer, der knytter sig til netop bitegnene.

Silvegren, der desværre kun medtager advarsstemplernes bitegn i sin opstilling, skønt også mange reversstempler har bitegn i korsvinklerne (Rev. nr. 9, 20, 63, 65, 148, 162, 166, 169 og 174), antager, at de respektive bitegn symboliserer de enkelte møntmestre, hvorfor man via disse kan sammenknytte advarsstempler og møntprægere: “De flesta bitecknen förekommer på advarstamparna och detta kan ha varit myntmästarens sätt att göra denna stamp mindre anonym.” (Silvegren 1987, s. 13).

Skønt denne hypotese kan virke løkkende, er grundlaget herfor måske en anelse løst, således skriver hun s. 13: “Vidare uppvisar i kedja nr. 4 samtliga advarstampar, 4 st, en ring till höger. Samtliga reversstampar i denna kedja bär namnet VLFCIL.” Ser man imidlertid lidt nøjere på selve udformningen, viser det sig, at det, der blot betegnes “en ring”, tillige dækker over et punkt omsluttet af en ring (advers 76) og to koncentriske ringe (adv. 77). Desuden er de enkelte af disse bitegn ikke specifikke for Ulfcil, idet f.eks. et punkt omsluttet af en ring også figurerer på adverser koblet med navnene LFIOI og Thord (medtages endvidere samme udformning af bitegnet, men med en placering t.v. i stedet for t.h. kan antallet af navne yderligere forøges).

Med tanke på, at der på adverser koblet til reverser med navnet THVRSTAN/THRSTAN optræder tre forskellige bitegn, men at ingen af disse advarsstempler kendes koblet til andre møntmesternavne, vil en lige så rimelig tolkning være, at biteg-

Fig. 1 Eksempel på
"primært" bitegn:
Svend Estridsen, Hbg. 28,
Silvergreen, aduers nr. 15.

Fig. 2 Eksempel på
"sekundært" bitegn:
"Stridsperioden", Hbg. 2,
C. J. Becker, aduers E1a.
2,5:1

nene har tilknytning til forhold vedrørende selve emissionsforløbet snarere end blot at være kendemærker for de respektive møntprægere.

I Silvegrens studier er det desværre ikke muligt at udskille de sekundære bitegn, idet hun anfører at: "En eventuelt omgraverad stamp behandles...som en ny stamp" (Silvegren 1987, s. 7). Da netop den handling at tage et i øvrigt velfungerende stempel ud af produktionen for f.eks. at forsyne det med bitegn med sikkerhed kan siges ikke at være tilfældig, må man imidlertid tildele netop de omgraverede stempler den allerstørste opmærksomhed. For ikke at forringe mulighederne for at anvende statistiske beregninger omkring f.eks. forholdet mellem aduers- og reversstempler bør man, i det omfang det er muligt, forsyne regravere stempler med et "a-nummer" i stempelkatalogerne, som det f.eks. ses hos C. J. Becker.

Samtlige Beckers eksempler på regravere stempler vedrører tilføjelser af bitegn, halvmåner o.lign. Selve Beckers betegnelse "re-engraved dies" kunne efter min mening med fordel erstattes af betegnelsen "modified dies", der muligvis bedre udtrykker, at der er tale om et egentligt "omgraveret" stempel og ikke en simpel opgravning foranlediget af almindelig slitage af stemplet. Stempelstudier tyder dog på, at vikingetidens møntstempler typisk sprang før, de blev så nedslidte, at en opgravning var nødvendig.

I forbindelse med etableringen af stempelkæder er det rimeligt at inddrage såvel de stempler, der er forbundet med den oprindelige aduers (hhv. revers), som de der er koblet med det tilsvarende, men omgraverede stempel. At man på den anden side ikke blot kan behandle to sådanne stempelvariationer som ét normalt stempel, der uden videre kan inddrages som ét led i en stempelkæde (hvilket bl.a. ses hos Becker i den store stempelkæde, hvor aduersen E 1 kobler direkte til reversen 202, skønt det kun er det omgraverede stempel E 1a, der kendes med denne revers) er ligeledes klart, da man principielt ikke kan bedømme, i hvilket omfang en omgravning kan have kronologisk eller for den sags skyld geografisk betydning (d.v.s. om stemplet eventuelt er blevet flyttet?).

Becker har i sit materiale 5 reversstempler, der udover deres første udformning til lige optræder i ændret form. I alle tilfælde drejer det sig om tilføjelse af bitegn i korsvinklerne.

Studerer man de forskellige kombinationer, hvor disse stempler forekommer, fremgår det, at både det "oprindelige" og det omgraverede reversstempel i alle undtagen ét tilfælde (18+18a) er kombineret med samme aduers, og i tre tilfælde (16, 16a, 190+190a og 206+206a) optræder begge reverstyper kun med én aduers (H10, Mx15 og K6). Adversstemplerne E1, E1a og Mx16, "Mx16a" (en variant af Mx16 uden kugle foran ansigtet var ikke kendt af Becker) viser et ganske tilsvarende

billede, idet den ændrede stempelversion også her kobles med den oprindelige revers. Det synes heraf klart at fremgå, at de indslåede bitegn ikke bevirkede nogen ændring i selve brugen af de enkelte stempler. At gravøren i første omgang skulle have glemt bitegnene, for derefter senere at anbringe dem, er ganske usandsynligt, da korsvinklerne i reglen er blanke.

Beckers forslag (Becker 1981, s. 126) om, at ændringerne er sket for at dække over en skade på stemplet, er næppe rimeligt, da de udførte ændringer ofte er af så ringe udstrækning, at de umuligt kan dække over fejl; således adskiller 37a og Mx16(a) sig kun fra de oprindelige stempler ved et enkelt indslået punkt. Da ovennævnte omgraverede stempler tydeligvis heller ikke er blevet opgraveret i forbindelse med almen slitage af stemplet, forekommer det sandsynligt, at man har ønsket at modificere stemplet, med henblik på at inddele produktionen – en slags kontrolkarakter.

Litteratur:

Becker, C. J.: "The Coinages of Harthacnut and Magnus the Good at Lund c. 1040-c. 1046", *Studies in Northern Coinages of the Eleventh Century*, Kgl. Danske Videnskabernes Selskab. Historisk-filosofiske Skrifter 9:4, København, 1981, s. 152ff.

Fornitz, M.: "Runemønterne fra Roskilde", "Stempelfejl eller kontrolmærke?", *Tusindtallets Danske Mønter fra Den kongelige Mønt- og Medaillesamling* (J. Steen Jensen, edit.), Nationalmuseet, 1995, s. 84 + 106.

Silvegren, U.: *En stampkopplingsstudie - Svend Estridsens mynttyp Hauberg nr. 28, Institutionen för medeltidsarkeologi, Lunds Universitet, 1987.*

English Summary

Subsidiary Symbols of the late Viking Age - Method and Significance.

When studying Danish coinage from the late Viking Age, certain non-integrated elements in the general design of the coin attract special attention. Such subsidiary symbols (for instance, crescents, pellets, circles, small crosses etc.) are typically seen in the otherwise blank angles of the reverse long cross or alongside the obverse portrait/figure.

Based on the research of C.J. Becker and Ulla Silvegren, the author demonstrates the importance of establishing whether a particular symbol is primary or secondary to a given die - i.e. if it was added after the original engraving of the die.

Suggestions that subsidiary symbols can be used to identify the moneyer (Silvegren) is discussed. A hypothesis that secondary symbols were just used to cover up damage sustained by the die during usage (Becker) is likewise questioned. However, it seems that the use of subsidiary symbols could, in fact, be closely linked to the overall plan of emission.